

KADINLA İLGİLİ ESKİ TÜRKÇE BİR KELİME: URAGUT*

Nurhan GÜNER**

ÖZET

Karahanlı dönemi metinlerinden itibaren takip edebildiğimiz, yine bu dönemde kadını adlandırmak için yaygın bir şekilde kullanılan *uragut* kelimesinin kökenini ve yapısını pek çok araştırmacı açıklamaya çalışmıştır. Çeşitli çalışmalarda *uragut* ve *urug* kelimeleri arasındaki anlam ilişkisine dikkat çekilmiş fakat hem kelimenin kökeni hem de morfolojik yapısı hakkında kesin bir sonuca varılamamıştır. Bu çalışmada, farklı yapısıyla dikkat çeken, Türkçenin tarihi ve çağdaş dönemlerinde karşımıza çıkan *urdir*- “döktürmek”, *urgaçı* ~ *urkaçı* ~ *urğaaçı* “dişi, kadın”, *urık* “tohum”, *urluk* “tohum, döl”, *urug* “1. tohum, döl 2. soy, sülale, nesil, kavim”, *urugdaş* “soydaş”, *urum* “züriyet” gibikelimelerle örülü zengin bir kavram alanının içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğümüz *uragut* kelimesinin yapısını açıklamaya çalışacağız. Bize göre *uragut* kelimesi *ur-* “su vb. dökmek, saçmak, *mec.* döl serpmek, tohum saçmak” fiiline *-a-* fiilden fiil ve *-gu+* fiilden isim yapım eki ile çokluk işlevini kaybetmiş, genellikle sosyal statü bildiren kelimelerin yapısında görülen *+t* eki genişletilip “döl serpilene, soyu devam ettiren” anlamını kazanarak kadını karşılayan bir kelime hâline gelmiş olmalıdır (<*ur-a-gu+t*>).

Son örneklerine XV. yüzyıl Osmanlı sahasında rastlanan *uragut* kelimesinin kullanımdan düşüp düşmediği de konuyla ilgili bir başka tartışmadır. Kimi araştırmacılar günümüz yazı dillerinde kullanılan *avrat* “kadın, eş” kelimesinin Arapça ‘*avret* kelimesine dayandığını ifade ederken kimi araştırmacılar da *uragut* kelimesinin zaman içinde ses değişikliğine uğrayarak (*uragut*>*uravut*>*uravat*>*urvat*>*arvat*) ~ *avrat* şekline gelmiş olabileceğini ileri sürmektedirler. Çalışmamızda konunun bu yönüyle ilgili tartışmalara da açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *uragut*, *ur-*, *urug*, *urgaçı*, *avrat*, kadın, etimoloji.

AN OLD TURKIC WORD ABOUT WOMAN: URAGUT

ABSTRACT

Many researchers have tried to explain the origin and structure of the word *uragut* which can be traced back to Karakhanid period but is still used commonly to name woman. Several studies have been

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğrenci-Doktora, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: nurhanguner@yahoo.com.tr

conducted which focus on the relationship between the words *uragut* and *urugin* terms of their meanings; however they could not come to a precise conclusion about both the origin and the morphological structure of the word. In this study, the word *uragut*, which attracts attention due to its distinctive feature and thought to be associated with such words like *urdir*- “to pull off”, *urgaçı*- *urkaçı*- *urğaaçı* “female, woman”, *urık* “seed”, *urug* “1. seed, off spring 2. ancestor, family, generation, race”, *urugdaş* “agnatic”, *urluk* “seed, off spring” and *andurum* “off spring” appearing in the historical and modern periods of the Turkish language, will be explained. The word *uragut* is assumed to have become a word referring to woman by passing through several stages. As a matter of fact, the root of the word must be *ur-* which is a verb meaning “to pour water etc.” and “to spread sperm, to scatter seed” in figurative language. Derivation affixes *-a-*, *-gu+* and *+t*, which has lost its function as the plural suffix and appears in words indicating social rank, are attached respectively to the root that results in a noun meaning “someone on whom sperm is spread, someone who continues one’s blood line”.

Another controversial issue about the word *uragut*, which was last seen throughout Ottoman lands in the XV. century, that whether it has discarded nowadays. Some researchers state that the word *avrat* “woman, wife” used in today’s literary language is derived from the Arabic word ‘*avret*’ “private parts” while some others claim that the word *uragut* might have been exposed to sound change in time (*uragut*>*uravut*>*uravat*>*urvat*>*arvat*) and turned into ~ *avrat*. This issue will also be clarified in the study.

Key Words: *uragut*, *ur-*, *urug*, *urgaçı*, *avrat*, woman, etymology.

1. GİRİŞ

Eski Türkçede “kadın” için kullanılan kelimelerden biri de *uragut*’tur. Clauson’un tabiriyle kelime sınırlı bir zaman diliminde *tişi* “dişi” ile birlikte “kadın” kavramını ifade etmiştir ve bu kullanım oldukça yoğun bir biçimde gerçekleşmiştir (1972: 218).

Türkçenin tarihî dönemlerine ait metinlerini gözden geçirdiğimizde *uragut* “kadın” kelimesinin Karahanlı Türkçesiyle birlikte gerçek anlamda kullanım alanına çıktığı görülmektedir ki bu konuda özellikle *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’ün (DLT) ayrı bir yeri vardır. DLT’de *uragut*’ün kadını adlandırmada kullanılan temel sözcük olduğu ilk bakışta dikkatleri çekmektedir. Kadın bağlamında evlilik, kadın erkek ilişkileri, örtünme, annelik, cinsellik gibi pek çok konunun örneklendirilmesinde kadın için Kâşgarlı’nın çoklukla *uragut* kelimesine başvurduğu görülür (Kelimenin DLT’de kullanıldığı yerler için bk. DLT IV: 695-696). Bu durum, kelimenin Eski Türkçede genel bir nitelik kazandığının da kanıtıdır. Hatta DLT’de *uragut* kelimesi, aynı dönemde kadını adlandırmada temel bir sözcük olan *tişi*’den daha fazla geçmektedir. Bunda *tişi*’nin hayvanlar için de kullanılan cinsiyet ayırıcı bir kelime olmasının etkisi düşünülebilir (bk. DLT IV: 618).

DLT dışında *uragut* kelimesi Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönem metinlerinde de “kadın, dişi, eş, zevce” anlamlarıyla tespit edilmiştir. Bilhassa Orta Asya Kur’an tercümelemelerinde TİEM ve Rylands nüshalarında kelimenin sıklıkla kullanıldığı görülür: *uragut* “kadın, kız” (TİEM: 413v5, RKT: 26/1b1, KE 121v15), *uragut* “eş, zevce” (OKTS: 125b4, RKT 31/5a3), *uragut* “dişi” (RKT: 36/2b2, TİEM: 413v6).

Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde *uragut* “kadın” sadece *Kitâbü’l-İdrâk*’te vardır (Kİ: 112).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış iki eserde de kelimenin kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir. Örneğin *Feraiz Kitabı*'nda “kadın, zevce” anlamıyla şu örnekte geçmiştir: *her kim ölüm sökellikinde uragutuna gengsiz talak virse ve er ölse ve uragut 'idatigeçmedük bolsa ol uragut ol erden miras dutar*“Her kim ölüm döşeğinde karısını düşünmeden boşasa ve ölse, o dönemde karısı âdetli ise o kadın erkeğin mirasından pay alır.” (FK: 572).

Yine Tarama Sözlüğü'ne *Melhame-i Şemsiyye*'den (XV. yy.) alınmış bir beyitte de kelimeye rastlanmıştır: *Ey nice hublā urağutbî-adet/Vakti gelmedin biragurdirveled* (TS VI: 3965).

Yukarıda da zikredildiği üzere *uragut*'un Türkçe metinlerdeki kullanım sıklığı XIV-XV. yy.'dan sonra azalmıştır. Bu dönemden itibaren daha çok Arapça ‘*avrat* ve Türkçe *tîşi* ~*dîşi* kelimelerinin kullanım alanının genişlediği görülmektedir. Ancak ilgili örnekler *uragut* kelimesinin Anadolu sahasında bir süre daha yaşadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Radloff, sözlüğünde *uragut*'un /v, w/< /ğ/ değişimine uğramış *urawut*, *uravut* biçimlerini Çağatayca olarak gösterir (Radloff 1893: 1651). Ancak Róna-Tas Çağatayca metinler ve sözlüklerden yola çıkarak *uragut* kelimesinin ve türevlerinin Çağatayca'da bulunmadığını, yerini Çağatayca'da *urğaçı*'nın aldığı ifade eder (Róna-Tas 1995: 165).

2. URAGUT KELİMESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE ORTAYA KONULMUŞ GÖRÜŞLER

uragut “kadın” kelimesinin kökeni, fonetik ve morfolojik yapıyı pek çok araştırmacının zihnini meşgul etmiştir. Ancak ortaya konulan görüşler incelendiğinde bu konuda bir görüş birliğinin olmadığı dikkati çekmektedir.

Clauson, *uragut*'un Eski Türkçede çok sınırlı bir zaman diliminde kadın için kullanılan ortak bir kelime olduğunu belirtir. *tîşi*“*dîşi*” kelimesinden daha belirgin bir şekilde kadını karşıladığını söyler. Kelimenin morfolojik olarak fiillerden isim türeten *-gut* ile türetildiğini sözlerine ekler ancak türediği kökün anlamı hakkında bir görüş belirtmez (1972: 218).

Çağatay, Malov'un Sarı Uygurlar üzerine yaptığı çalışmasında geçen *orukka ver-*, *urukka sal-* “bir kızı evlendirmek” fiillerinden hareketle kelimenin *urug* “soy, tohum” ile ilgili olduğunu ileri sürer (2008: 95).

Tenişev, *uragut*'u *uura-* “şişmek”, *ur* “ur, şişlik”, mecazen “hamile” kelimesiyle ilişkilendirir (2001: 315).

Räsänen ise kelimenin türediği ekle ilgili olarak bilgi vermemiş, kökü Moğolca *ur-ug*'a bağlamıştır (1969: 515).

Róna-Tas, Macarca *úr* “bay, beyefendi, sahip” kelimesini Eski Türkçe *urı* “erkek evlat” ile karşılaştırdığı çalışmasında *uragut*'a da kısmen temas etmiştir. O, Türkçenin tarihî ve çağdaş sözcük varlığında bulunan *urluk*, *urugluk*, *uruk*, *uragut*, *urı*, *urum*, *urpak*, *orgo-*, *urgu-*, *urguça* gibi kelimeleri Vambery'nin bir *ur-* “bir kimseye veya şeye vurmak, üst üste koymak” fiiline bağladığını, daha sonra gelen Bang, Räsänen ve Sevortyan'ın ise kelimelerin semantik anlamını düşünmeden bu görüşü kabul ettiklerini vurgulamıştır. Kendisi bu görüşlere karşı çıkararak zikredilen kelimelerin farazi bir **ur-* “babası olmak, doğurmak, döllemek” fiilinden türemiş olması gerektiğini belirtmektedir (Róna-Tas 1995: 165).

3. URAGUT KELİMESİNİN KÖKENİ NE OLABİLİR?

Bize göre *uragut* kelimesi Róna-Tas'ın kısmen temas ettiği ve farazi olarak gösterdiği; ancak gerçekte farazi olmayan bir *ur-* fiilinden türemiş olmalıdır. Bu fiil, günümüzde Altay Türkçesinde “dökmek, saçmak, doldurmak” (ATS: 194), Teleüt Türkçesinde “su dökmek” ve

türevi olan *urul-* fiilinde “su vb. dökülmek” (TAS: 124), Türkmen Türkçesinde ise “(sıvı bir nesne) bir yerden kuvvetle akmak” (TTS:648) anlamlarıyla yaşamaktadır.

Söz konusu *ur-* fiilinin karşıladığı anlam esas alındığında *uragut* dâhil tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yaşayan pek çok kelimenin izahı da mümkün olabilmektedir. Örneğin: *urluk* “tohum, döl” <*ur-(u)l-(u)kyani* “insan vücudundan saçılan sıvı, mecazen soyun çoğalmasını sağlayan tohum”, *ur-(u)g* “1. tohum, döl 2. soy, sülale, nesil, kavim”, *ur-gaçı* (Clauson 1972: 218), *ur-ug* “aile, kabile” (AzTS II: 1167), *ur-kaçı* “dişi, kadın” (TTS: 649) ~ *ur-ğaaçı* “dişi, kadın” (KTSII: 785), *ur-(u)g+daş* “soydaş” (TTS: 649), *ur-(u)m* “züriyet” (KTSII: 785), *ur-ık* “tohum” (KazTS: 713), *ur-dır-* “döktürmek” (ATS: 194) gibi. Bu veriler içerisinde yer alan *urkaçı* ~ *urğaaçı* kelimeleri, örneklerine Eski Türkçede de rastladığımız fiilden isim türeten *-ga+* ve isimden isim türeten *+çı* ile türetilmiş olmalıdır (krş. *çivgaçı* “tuzakçı, tuzakla avlanan”, *bitgeçi* ~ *bitkeçi* “kâtip”). Mesela Eski Türkçe *çivgaçı* “tuzakçı, tuzakla avlanan” kelimesi hakkında Şen şu açıklamaları yapmıştır: “Çivgaçı: Tuzakçı, tuzakla avlanan: Clauson, çivgaçı sözcüğünün Türkçede tek örnek durumunda bulunduğunu belirttikten sonra, sözcüğün türediği çivga tabanının Osm. ve TürA’nda yaşadığını dile getirmiştir (Clauson 1972: 396). çivga sözcüğü, Osm.’da çivga biçiminde ‘sığır boynuzu’ anlamında (Şemseddin Sami 1996: 533); TürA’nda çivka biçiminde ‘1. Kavak ve söğüt ağaçlarının yeni sürmüş yumuşak ve ince dalları, budaksız düzgün çubuk. 2. Sivri boynuz.’ (TDK 1993: 1200) anlamlarında geçmektedir. Clauson çivga’nın ET’de görüldüğü bağlamda kuş yakalamakla ilgili kullanıldığını göz önünde tutarak günümüzdeki ince dal karşılığından hareketle sözcüğün ‘Gergin ince bir dal kullanarak kurulan bir tür tuzak’ anlamında olabileceğini ifade etmiştir (Clauson 1972: 396). çivga’nın çiv- fiilinden türediği anlaşılmaktadır.” (Şen 2007: 52).

Doerfer ise *bitgeçi* ~ *bitkeçi* “kâtip” kelimesinin *biti-* ‘yazmak’ fiiline, fiilden isim yapan *-ge+*, *-ke+* ve isimden isim yapan *+çı* ekleri getirilerek türetildiğini söylemektedir (1965:263).

Bu bağlamda denilebilir ki *uragut* kelimesi Eski Türkçe türevlerinde de kendisini açıkça gösteren *ur-* “su, döl, tohum vb. saçmak” fiilinden türemiş olmalıdır. Bu fiilin üzerine fiilin bildirdiği iş, oluş veya hareketin anlamını pekiştirme işlevi üstlenen bir *-a-* eki ile Eski Türkçede fiillerden eyleyici isimleri de türeten *-gu+* getirilerek “döl, tohum saçılan” anlamında kadını karşılayan *uragut*’un türetildiği kanaatindeyiz (krş. *urun-gu+t* “savaşan, muharip, savaşçı”; Gabain 2007: 46, *kori-gu+* “muhafız”; Tekin 2000: 91). Kelimenin sonunda yer alan *+t* ise eski bir çokluk ekidir. Ancak Gabain’in de ifade ettiği üzere ek, daha Eski Türkçe döneminde bu çokluk işlevini kaybetmiştir ve eklendiği kelimeyle kalıplaşarak *tigit* “prensler”, *süt* “süt”, *tagşut* “manzume”, *urungut* “muharip, savaşçı” örneklerinde olduğu gibi bir isimden isim türetme eki konumuna gelmiştir (Gabain 2007: 46).

Burada açıklığa kavuşturulması gereken bir noktanın daha olduğu düşüncesindeyiz. O da Eski Türkçede daha çok *alp alpagut* “yiğit, askerler”, *bay bayagut* “zenginler”, *uz uzagut* “usta, zanaatkâr” gibi (bk. Şen 2007: 74) ikileme tarzında kurulmuş yapılarda karşımıza çıkan *alpagut*, *bayagut*, *uzagut* kelimelerinin ses bakımından *uragut* kelimesiyle gösterdiği benzerliktir. Bu kelimeler izah edilirken çoklukla kabul edilen görüş *alp*, *bay*, *uz* isim kök veya gövdelerinin üzerine isimden fiil türeten *+a-* ve fiilden isim türeten *-gut+* (< *-gu+t*) eklerinin getirildiği yönündedir (Görüşler için bk. Şen 2007: 74). Bu izah bizce de doğrudur. Ancak *uragut* kelimesinin de benzer bir açıklamayla *ur+a-gut* şeklinde türediğini farz edersek -ki Tenişev de bu kanaattedir-bazı önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki kelimenin kökü kabul edilen ve asıl anlamı “vücutta oluşan şişlik” olan *ur*’un Türkçenin hiçbir tarihî ve çağdaş lehçesinde ne tek başına ne de bir ikilemenin içinde kadını karşılamak için kullanılmış olduğudur. İkincisi, kelimenin kökenini isme bağlamakta kaynak gösterilen ve sadece *Kitâbü’l-İdrâk*’te geçtiği tespit edilen “tohum” anlamındaki *ur* kelimesinin yaratabileceği itirazdır (Caferoğlu 1931: 112). Kanaatimizce Caferoğlu bu kelimeyi yanlış okumuştur. Bu kelime Eski Uygur Türkçesinde de geçen ve ekin anlamına gelen

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ür olmalıdır [1993: 178, krş. Moğolca *ür* “tohum, tahıl” (MTSII: 1561), Teleüt Türkçesi *ür+en* “tohum” TAS: 127; Kırgız Türkçesi *ür+ön* “tohum, hububat” (KTSII: 797), Türkiye Türkçesi *ür+ün* “mahsül” (TüS: 2061)].

4. URAGUT'TAN AVRAT'A: URAGUTKELİMESİ YOK MU OLDU?

uragut kelimesiyle ilgili bir başka tartışma da kelimenin zaman içinde ses değişmesine uğrayarak *avrat* “kadın, eş” kelimesine dönüşmüş olup olamayacağı üzerinedir. Clauson(1972: 218) ve Tietze(2002: 230) gibi araştırmacılar *avrat* kelimesinin *uragut*'tangelebileceği yönünde delillerin kuvvetli olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak araştırmacılar arasındaki yaygın görüş günümüz Türk lehçelerinin pek çoğunda da kadın için kullanılan *avrat* kelimesinin Arapça ‘*avret*’örtülecek yer, edep yeri” kelimesinden geldiği yönündedir. Peki, *uragut* kelimesi zamanla kullanımdan düştü ve yok mu oldu yoksa ses değişmesine uğrayarak (*uragut*>*urawut*>*aravat*>*arvat*>*avrat*) *avrat* kelimesine mi dönüştü?

‘*avret* kelimesi Arapçada “ön dişlerdeki açıklık; savaş sırasında saldırı veya ölüm gelebilecek açıklık, eksiklik” anlamlarının yanı sıra “örtülmesi gereken gizli şey, kadın ve erkeğin cinsel organı” anlamları ile mecazen kadın anlamında kullanılmıştır. *el-‘avretü* ise insanı utandıran şeylerin ortaya çıkabileceği vakitler olan sabah namazından önceki, gün ortasındaki ve yatsı namazından sonraki vakitleri karşılamak için kullanılmaktadır ki bunlar daha çok yatakta geçirilen zamanlara işaret etmektedir. *setr-i ‘avret* terimi ise özellikle namazda kadın ve erkeklerin örtmeleri gereken yerleri karşılamaktadır. (LA: 3166-3167). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde ‘*avret* “Vücutta dinen örtülmesi gereken ve başkalarının bakması haram olan yerleri ifade eden bir fıkıh terimi.” olarak tanımlanmıştır. “Ayrıca ‘*avret* Arapçada ‘eksik, gedik, açık; açılıp görünen şey; korkulacak zarar gelecek yer’ gibi manalara gelir. Utanılan ve örtülmesi gereken her gizli şeye, özellikle insanın mahrem yerine de ‘*avret* denir ki kelime daha çok bu manada kullanılagelmiştir.” şeklinde devam eden açıklamalarda kelimenin kadın anlamı olduğuna değinilmemiş, Kuran’da iki yerde ve bu sayılan anlamlarıyla geçtiği belirtilmiştir. (Şener 1991: 125).

Türkçede ilk örneklerine XIII.-XIV. yüzyıl metinlerinden itibaren rastladığımız ve günümüzde kimi lehçe ve ağızlarda hâlâ varlığını sürdüren *avrat~ arvat~ arvad* “kadın, eş” kelimesinin kökeni ile ilgili yaygın görüş onun Arapça ‘*avret*’ten geldiği yönündedir. Çağbayır (2007: 365), Tulum(2011: 343.), Räsänen (1969: 32), Redhouse (2001: 1327), Nişanyan, (2003: 33), Çağatay (2008: 91) gibi pek çok araştırmacı kelimenin dilimize Arapçadan geçtiğini kabul etmektedir. Doerfer ise kelimenin önce Arapçadan Farsçaya geçerek bu dilde “kadın” anlamını kazandığını oradan da aynı anlamla Türkçeye taşındığı tezini savunur (1967: 358).

Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*’de ‘*avret* kelimesinin “beden, insanın gösterilmesi ayıp sayılan ve haram olup namazda örtülmesi şart olan yerleri” anlamında kullanımının Arapça, “(amiyanesi: *avrat*-uzun elif,vav, re, elif, te-) karı, mer’e, zen, zevce” anlamlarında kullanımının ise Türkçe kökenli olduğunu belirtmiş ve “Bu son manayla lisan-ı edebîden bihak def olunup tekellümden dahi def’i elzemdir.” (KT 955-956) diyerek kelimenin yanlış kullanımına veyahut kaba bir tabir olması nedeniyle yazı ve konuşma dilinden kaldırılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

uragut kelimesinin zaman içinde değişikliğe uğrayarak *avrat* kelimesine dönüştüğünü kabul eden araştırmacıların sayısı daha azdır. Clauson, *avrat* kelimesinin kökenini *uragut*’a bağlamak için kuvvetli deliller olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Clauson, Rabguzî’nin *Kısas’ül Enbiyâsı*’nın eski nüshalarında geçtiğini söylediği *urawut* biçimini delil olarak göstermektedir (1972: 218). Tietze de *arvat~ avrat* “kadın, eş” kelimesinin kökeniyle ilgili olarak Clauson’un görüşünü benimsemekte ancak *avratyeri*, *avrat mahalli* tabirlerindeki *avrat* kelimesinin ise Arapça kökenli olduğunu söylemektedir(2002: 204-230). İnan, *uragut*’un kadın için kullanılan eski bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kelime olduğunu, Çağatayca metinlerde *uravat*, Azeri lehçesinde ise *arvat* biçiminin saklandığını ileri sürmüştür; Azeri lehçesindeki *arvat* biçiminin Arapça ‘*avret* kelimesinden bozulmuş olduğunu düşünmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ancak *uravat* biçiminin hangi Çağatayca metinde geçtiğini belirtmemiştir (İnan 1936: 40). Azmun ise, Clauson’un gösterdiği delillerden ve kelimenin diğer Türk lehçelerindeki farklı kullanımlarından yararlanarak *uragut*’un ses değişmesine uğrayarak *uravut*>*uravat*>*urvat*>*arvat* şeklinde bir gelişme göstermiş olabileceğini, bu durumun geniş çapta araştırılması gerektiğini vurgulamıştır (Azmun 2000: 25).

Eski Türkçede kadını adlandırmak için daha çok *katun*, *tişi*, *uragut*, *ebçi* vb. kelimeler kullanılmıştır. ‘*avrat* kelimesinin Türkçenin tarihî metinlerinde ne zamandan itibaren kullanılmaya başladığını gözden geçirmek bu süreci anlamada faydalı olacaktır kanaatindeyiz.

Kelime ilk kez Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış Kur’an tercümesinde (Rylands Nüshası) ‘*avret* (Ar.) “edip yeri, avret” (RKT: 236) anlamıyla görülmektedir. Bu kelime metinde “kadın” anlamıyla hiç kullanılmazken kadını karşılama sıklıkla *uragut* “kadın, kız, karı, zevce, dişi” (RKT: 713) tercih edilmiştir. TIEM nüshasında ise ‘*avrat* kadın anlamıyla bulunmaktadır (TIEM: 41v4).

Orta Asya’da bulunmuş anonim Kur’an tefsirinde ‘*awrat* “hanım, eş, kadın” (OKTS: 139b2) vardır. Metinde ayrıca *uragut* kelimesi de kullanılmıştır (OKTS 139b15).

Nehcü’l-Ferâdis’te *teuragut*’a hiç rastlanmazken ‘*avret* “kadın” kelimesi bilhassa *ol* ‘*avretke aydılar* (NF: 48/11), *nâmahram* ‘*avrat* (NF: 305/3) gibi örneklerde bolca geçmiştir.

Mukaddimetü’l-Edeb’de *deuragut* kelimesine rastlanmazken “kadın” karşılığında çoğunlukla *tişi* tercih edilir. ‘*avrat* kelimesi ise genellikle birbirini takip eden cümlelerde *tişi*’nin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (ME 50-7). *Mu’inülMürir*’te ‘*avret* vardır ancak anlamı “örtülmesi gereken yer”dir (MM: 71/2).

Kıyasü’l-Enbiyâ’da kadın karşılığında daha çok *uragut* ve *tişi* kelimelerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Metinde ‘*avrat* kelimesi de “kadın” anlamıyla geçse de kullanım sıklığı *uragut*’tan daha azdır. Bunun yanında ‘*avret* kelimesi metinde “açığı haram olan vücut uzvu” anlamıyla da görülmektedir (*uragut* için bk. KE II: 672; ‘*avret* için bk. KE II: 48). Orta Asya’da bulunmuş anonim Kur’an tefsirinde olduğu gibi *Kıyasü’l-Enbiyâ*’da da *uragut* ve ‘*avrat* kelimeleri “kadın” anlamıyla bir arada kullanılmıştır. Bu durum *uragut* ‘un ‘*avrat*’a dönüşmüş olabilme ihtimalinin zayıflığına delil kabul edilebilir.

Gülistan Tercümesi’nde ‘*avrat* “kadın” yalnız bir kez ‘*avrat kumaşın kiyip* “kadın kumaşı giyip” (GT: 11b-4, 5) şeklinde mevcutken *uragut* ise yoktur.

Kıpçak Türkçesiyle yazılmış sözlüklerden *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*’de *avrat* kelimesinin karşılığı “kadın” olarak verilmiş ve “Türkmencedir, Arapça ‘*avrattan* alınmıştır.” açıklaması yapılmıştır (KMTT: 26b). *Ed-Dürretü’l-Mudiyeyfi’l-Lügati’t-Türkiyye*’de, ‘*avrât* “kadın” (EDM:14a2) anlamında kullanılırken, *El-Kavânînü’l- Külliyyeli-Zabti’l- Lügati’t-Türkiyye*’de “kadın” için *ibşikarşılığ* verilmiş ‘*avrat* da denildiği yönünde bir açıklama yapılmıştır (EKK: 67a). Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış eserler arasında *uragut* “kadın” (Kİ:112) kelimesine rastladığımız tek eser olan *Kitâbü’l-İdrâk*’te *avrat* kelimesi *elifle* yazılmış ve Arapça karşılığı *mer’e* “kadın” (Kİ: 7) olarak gösterilmiştir. *İrşâdü’l- Mülûkve’s-Selâtin*’de yalnızca ‘*avrat* “dinen görünmesi yasak olan beden yerleri” anlamında kullanılmıştır (İMS-77b-8). *Et-Tuhfetü’z-Zekiyeyfi’l-Lugati’t-Türkiyye*’de ise iki yerde *awrat* kelimesi geçmiş, kelimelerin Arapça karşılığı da *mer’e* ve *mer’et* şeklinde verilmiştir (ETZ:3b, ETZ: 32b).

Eski Anadolu Türkçesinde *uragut*’un *Feraiz Kitabı* ve *Melhame-i Şemsiyye* gibi eserlerde tek tük kullanıldığını yukarıda ifade etmiştik. Az sayıda olsa da bu örnekler kelimenin henüz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kullanıldığı ve büsbütün unutulmadığının bir göstergesi olması açısından önemlidir. Aynı dönemde “kadın” için metinlerde ‘*avrat* kelimesinin kullanılışının ise hayli yaygınlaştığı görülmektedir. Örneğin: *Süheyl ü Nev-Bahâr ‘avret* “kadın, karı, eş” (SN: 309, 385); *Hazâ’inu ‘s-Sa ‘âdât ‘avret* “kadın, eş” (HS: 44b15); *Yûsuf u Zelihâ ‘avrat* “kadın” (YZ: 373); *Marzubân-nâme Tercümesi ‘avrat* “kadın, eş” (MNT: 8b3); *Gülîstan Tercümesi ‘avrat* “kadın” (GT2: 10b11); *Cerrâhiyetü’l-Hâniyye ‘avret* “kadın” (CH:74b2); *Tevârih-i Âl-i Osman ‘avrat* “kadın, eş” (TAO: Bâb10/12); *Tezkiretü’l- Evliyâ ‘avrad* “eş”(TE: 33b4), ‘*avrat* “kadın” (TE: 46b1); *Kıssa-i Yusuf ‘avrat* “kadın, eş” (KY: 2a4) gibi.

Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerde de “kadın” karşılığında sıklıkla kullanılan ‘*avrat* kelimesi Şemsettin Sami’nin de şiddetle karşı çıktığı gibi kaba ve amiyane görüldüğü için yazı dilinde zamanla yerini *hanım*, *eş* gibi kelimelere bırakmış, ancak özellikle Doğu Anadolu ağızları olmak üzere bazı ağız bölgelerinde *avrat*~ *arvat* şekilleriyle yaşamaya devam etmiştir. Bugün Azerbaycan Türkçesi *arvad* “kadın” (AzTS I: 55), Kazak Türkçesi *avrat* “kadın, eş” (KazTS: 63) gibi Türkçenin çağdaş kollarında yaşamaya devam etmektedir.

Tüm bu veriler gösteriyor ki özellikle evli kadınları karşılamak için kullanılan *uragut* kelimesi, zamanla *urawut* biçimini alarak Arapça ‘*avret* kelimesine benzer bir söyleyişle yaşamaya devam ettiği bir süreçte dinî kaynaklı metinlerin ve Araplarla kurulan yakın temasın etkisiyle bu kelimeyle karıştırılarak unutulmuş ve yerini Arapçadan gelen ve Türklerin ‘*avrat* şeklinde söyledikleri kelimeye bırakmıştır. Özellikle Kıpçak dönemi sözlüklerine bakıldığında Arapçada kadın karşılığında *mer’e*, *mer’et* kelimelerinin kullanıldığı, ‘*avret* sözünün daha çok “örtülmesi gereken yer” anlamını karşıladığı, mecazen ise kadın anlamının yüklendiği görülmektedir.

Kıpçak sözlüklerinde ve bazı metinlerde ‘*avrat* kelimesinin *ayın* yerine *elif* ile yazılması Türklerin bu kelimeyi Araplardan daha kalın ve *urawut*’a yakın bir şekilde telaffuz ettiklerini göstermektedir. Eldeki veriler gösteriyor ki Türkler, dillerinde eş zamanlı yaşayan ve ‘*avrat*’a çok benzeyen bir kelime olan *uragut*>*urawut*’tan dolayı bu iki benzer kelimeyi birbirine karıştırarak öncelikle yazı dilinde ve belki ardından konuşma dilinde zamanla *uragut*’tan gelen biçimlerin yerine ‘*avrat*’ı kullanmayı tercih etmişlerdir.

SONUÇ

uragut “kadın” kelimesi, özellikle Eski Türkçe araştırmacılarının ve çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda kullanılan *avrat* kelimesinin kökenini açıklamaya çalışanların ilgisini çekmiştir. Ancak şimdiye kadar kelimenin kökeni ve yapısıyla ilgili birbirinden farklı açıklamaların yapıldığını görüyoruz. Yukarıda detaylı bir şekilde açıklandığı üzere *uragut* kelimesinin yapısı, özellikle kendisiyle aynı kökten türediğini ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz *urdir*- “döktürmek”, *urğacı* ~ *urkaçı* ~ *urğaaçı* “dişi, kadın”, *urık* “tohum”, *urluk* “tohum, döl”, *urug* “1. tohum, döl 2. soy, sülale, nesil, kavim”, *urugdaş* “soydaş”, *urum* “züriyet” kelimeleriyle karşılaştırıldığında daha sağlıklı bir şekilde açıklanabilmektedir. Elde ettiğimiz tarihî ve çağdaş verilerden de hareketle *uragut*’unur-a-gu+t şeklinde bir yapıdan oluştuğunu düşünmekteyiz. Ayrıca *uragut* kelimesinin tarihî metinlerdeki durumu incelendiğinde aynı anlamı karşılayan Arapça ‘*avret*’> ‘*avrat*’ kelimesinin ödünçlenerek yazı dilinde yaygınlaşması üzerine zamanla kullanımdan düştüğü yönünde bir düşünceye sahip olduğumuzu da belirtmek isteriz.

KISALTMALAR

ATS: Altay Türkçesi Sözlüğü
AzTS: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü
CH: Cerrâhiyetü’l- Hâniyye
DLT: DivanüLûgat-it Türk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

EDM: Ed-Dürretü'l-Mudiyyefi'l-Lügati't-Türkiyye
 EKK: El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
 ETZ: Et-Tuhfetü'zZekîyyefi'l-Lugati't-Türkiyye
 GT: Seyf-i Sarayî, Kitâb Gülistan bi't- Türkî
 GT2: Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi
 HS: Hazâ'înu's- Sa'âdât
 İMS: İrşâdü'l- Mülûkve's-Selâtin
 KazTS: Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü
 KE: Kısasü'lEnbiyâ
 Kİ: Ebu Hayyân, Kitâbü'lİdrâkli-lisan al-Atrâk
 KMTT: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemîve Muğalî
 KT: Kâmûs-ı Türkî
 KTS: Kırgız Türkçesi Sözlüğü
 KY: Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf
 LA: Lisânu'l-Arab
 ME: Mukaddimetü'l-Edeb
 MM: Mu'inü'l-Mürîd
 MNT: Marzubân-nâme Tercümesi
 MTS: Moğolca Türkçe Sözlük
 NF: Nehcü'l- Ferâdîs
 OKTS: Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı
 RKT: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Rylands Nüshası
 SN: Süheyl ü Nev-Bahâr
 TAO: Tevârih-i Âl-i Osman
 TAS: Teleüt Ağzı Sözlüğü
 TE: Ebu'l-Leysi'sSemerkandî, Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi
 TIEM: Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi
 TS: Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü
 TTS: Türkmen Türkçesi Sözlüğü
 TûS: Türkçe Sözlük
 YZ: Şeyyad Hamza, Yûsuf u Zelîhâ

KAYNAKÇA

- AKALIN, Ş. Halûk, C. TURGUNBAYEV (2000), **Teleüt Ağzı Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- ALTAYLI, Seyfettin (1994), **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, C. I-II**, MEB Yay. İstanbul.
- AL-TURK, Gulhan(2006), **Et-Tuhfetü'zZekîyyefi'l-Lugati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ATA, Aysu (1997), **Nasîru'ddin bin Burhanü'ddin er-Rabgûzî, Kısasü'lEnbiyâ**, TDK Yay., Ankara.
- ATA, Aysu (2004), **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş, Metin, Notlar, Dizin)**, TDK Yay., Ankara.
- ATALAY, Besim (1999), **Divanülûgat-it Türk, C I-II-III-IV**, TDK Yay., Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/9 Summer 2013

- AZMUN, Yusuf (2000), “Türkmen Dilinde Farsça ve Arapça Sözcükler ve Ugradıkları Değişiklikler Üzerine Notlar”, **Journal of TurkishStudies-Türklük Bilgisi Araştırmaları, InMemoriam Agâh Sırrı Levend-III**, Harvard UniversityPress, s. 7-38.
- BAYNİYAZOV, Ayabek, Canar BAYNİYAZOVA (2007), **Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü**, Editör: Kenan Koç, Almatı.
- BOROVKOV, A. K. (2002), **Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı**, (çev.) H. İbrahim Usta, E.Amanoğlu, TDK Yay., Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931), **Ebu Hayyân, Kitâbü’lİdrâk li-lisan al-Atrâk**, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- CLAUSON, SirGerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford.
- ÇAĞATAY, Saadet (2008), “Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler”, **Saadet Çağatay’ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri, C. 1**, (Haz. Aysu Ata) Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfi Yay., İstanbul.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür, Şenol KORKMAZ (2008), **Şeyyad Hamza, Yûsuf u Zelîhâ**, Kaknüs Yay., İstanbul.
- DİLÇİN, Cem (1991), **Mes’ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahâr**, İnceleme-Metin-Sözlük, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- DOERFER, Gerhard (1965), **TürkischeundMongolische Elemente im Neupersischen, Band II**, Franz SteinerVerlag, Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1967), **TürkischeundMongolische Elemente im Neupersischen, Band III**, Franz SteinerVerlag, Wiesbaden.
- ECKMANN, János (1995), **Nehcü’l- Ferâdis (Metin, Tıpkıbasım)**, Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, TDK Yay., Ankara.
- GABAİN, A. von (2007), **Eski Türkçenin Grameri**, (çev. Mehmet Akalın), 5. Baskı., TDK Yay., Ankara.
- İbnManzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali (1998), **Lisânu’l- Arab**, Dâru’l-Maârif, C. 36, Kahire.
- İLHAN, Nadir (2009), **Eşref b. Muhammed, Hazâ’inu’s-Sa’âdât**, İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin, Özserhat Yay., 1. Baskı, Malatya.
- İNAN, Abdülkadir (1936), **Güneş Dil Teorisi Üzerine Notlar**, Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi, Devlet Basımevi, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (1994), **Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yusuf-Yûsuf u Züleyha**, TDK Yay., Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), **Gülistan Tercümesi, Seyf-i Sarayî, Kitâb Gülistan bi’t- Türkî**, TDK Yay., Ankara, 1989.
- KORKMAZ, Zeynep (1973), **Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara.
- LESSING, Ferdinand D. (2003), **Moğolca-TürkçeSözlük**, TDK Yay. Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- NASKALİ, Emine Gürsoy, Muvaffak DURANLI(1999), **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay. Ankara.
- NİŞANYAN, Sevan(2003),**Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, 2. Basım, Adam Yayınları, İstanbul.
- OLCAY, Selahattin (1965), **Ebu'l-Leysi'sSemerkandî, Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi, İnceleme-Metin-İndeks**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara.
- ÖZKAN, Mustafa (1993), **Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük**, TDK Yay., Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm (1960), **VersucheinesWörterbuches der Türk-Dialecte, ErsterBand-DieVocale**, Sanktpeterburg.
- RÄSÄNEN, M. (1969), **VersuchEinesEtymologischenWörterbuchs Der Turksprachen: Volumes I-II**, Suomalais-UgrilainenSeura, Helsinki.
- REDHOUSE, Sir James (2001),**Turkishand English Lexicon**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- RÓNA-TAS, A. (1995), “Hung. úr ‘mister, gentleman, lord’ <Turkicuri>”, **BälakBitig, SprachstudienfürGerhardDoerfer zum 75. Geburtstag**, Harrassowitz-Verlag, Wiesbaden.
- Şemsettin Sami (1999), **Kâmûs-ı Türkî**, 7. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul.
- ŞEN Serkan (2007), **Orhun, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Samsun.
- ŞENER, Mehmet (1991), “Avret”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4**, İstanbul, s. 125-126.
- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü** (1996), C. VI, 2. Baskı, TDK Yay, Ankara.
- TEKİN Talat, Mehmet ÖLMEZ, Emine CEYLAN, Zuhâl ÖLMEZ, Süer EKER (1995), **Türkmençe-Türkçe Sözlük**, Simurg Yay., Ankara 1995.
- TEKİN, Talat (2000), **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.
- TENİŞEV, E. R. (1997), **Sravnitel'no-istoričeskayaGrammatikaTyurkskihYazıkov, Leksika**, (red.), Moskva.
- TİETZE, Andreas (2002), **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, C. I.**,Simurg Yayınları, İstanbul- Wien.
- TOPARLI,Recep (1992), **İrşâdü'l-Mülûkve's-Selâtin**, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI, Recep, Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık (1999)**El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye**, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI, Recep, SadiÇÖĞENLİ, Nevzat H. YANIK (2000), **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**, TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI, Recep (2003),**Ed-Dürretü'l- Mudiyyefi'l-Lügati't-Türkiyye**,TDK Yay., Ankara.
- TOPARLI, Recep, Mustafa ARGUNŞAH (2008), **Mu'inü'l-Mürîd**, TDK Yay., Ankara.
- TULUM, Mertol(2011),**Meninski'ninThesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Türkçe Sözlük (2005), 10. Baskı, TDK Yay., Ankara.

UZEL, İlder (1992), **Şerefeddin Sabuncuoğlu, Cerrâhiyetü'l-Hâniyye**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

ÜNLÜ, Suat(2004), **Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 235v/2-450r/7), İnceleme-Giriş-Metin-Dizin**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

YAVUZ, Kemal, Yekta SARAÇ (2007), **Âşık Paşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman**, Gökkuşbu Yay., İstanbul.

YUDAHİN, K.K. (1998), **Kırgız Sözlüğü, C. I- II**, çev. Abdullah Taymas, TDK Yay., Ankara.

YÜCE, Nuri (1993), **Mukaddimetü'l-Edeb**, 2. Baskı, TDK Yay., Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

